ISSN: 2393-8900 IMPACT FACTOR : 1.9152(UIF) VOLUME - 4 | ISSUE - 3 | NOVEMBER - 2017

HISTORICITY RESEARCH JOURNAL

tixy lR;kxgkrhy lkrkjk ftYg;kp ;¨xnku

Ák-डॉ-c¨M[k ltho l[kyky
bfrgkl foÒkx]
'kjnpæ iokj egkfo|ky;] y¨.kn-
rk-[kMkGk ft-lkrkjk-

ÁLrkouk

महात्मा गांधीजींनी सन 1930 मध्ये सविनय कायदेभंग चळवळ सुरू केली. या चळवळीमध्ये जे उपक्रम राबविले होते त्यामध्ये मीठाचा सत्याग्रह, साराबंदी चळवळ व जंगल सत्याग्रह यांचा समावेश करण्यात आलेला होता. सातारा जिल्हयात समुद्रकिनारा जवळ नसल्याने मीठाचा सत्याग्रह करण्यास अडचण निर्माण झालेली होती. त्यामुळे येथे बार्डोली सत्याग्रहाच्या धर्तीवर साराबंदी चळवळ मोठया प्रमाणावर सुरू झालेली होती. तसेच जून 1930 पासून मिठाच्या सत्याग्रहाचा जोर कमी झाला आणि तेव्हापासून जंगल सत्याग्रहावर भर देण्यात आला होता. सातारा जिल्हयात 35 ठिकाणी जंगल सत्याग्रह करण्यात आला होता. हा जंगल सत्याग्रह जुलै आणि ऑगस्ट 1930 मध्ये पार पाडण्यात आले.

tixy lR;kxgkp Lo:i

वनचराईवर बंदी, गवताचे लिलाव न घेणे आणि सरकारी अधिकाऱ्यावर व पोलिसावर सामाजिक बहिष्कार हे तीन कार्यक्रम या जगंल सत्याग्रहात आयोजित केले होते. याशिवाय जेथे जेथे जंगल आहे, तेथे जंगलतोड करून जुलमी सरकारचा कायदा मानायचा नाही असे ठरवून सत्याग्रह करायचा, प्रभात फेऱ्या काढावयाच्या, जाहीरसभा भरवून सरकारविरोधी वातावरण तयार करावयाचे असा चळवळीचा उपक्रम सातारा जिल्हयात चालू केला.[1]

tixy lR;kxgkr lgÒkxh dk;dri

जंगल सत्याग्रह हा सातारा जिल्हयातील 35 ठिकाणी घडून आला. या गावामध्ये बिळाशी, तांबवे, काले रेठरे(हरणाक्ष), कवठे, वाठार, पणुदी, येडे मचिंद्र, पेठ, शिराळा, प्रचितगड, लोणारे, कामेरी, बेलमाची, मायणी आणि इस्लामपूर इ.ठिकाणी मोठया प्रमाणावर घडून आला.[2] या सत्याग्रहात कर्मवीर भाऊराव पाटील यांनी कामेरी येथे जंगल सत्याग्रह केला. याशिवाय तर्कतीर्थ लक्ष्मणशास्त्री जोशी, श्री. आप्पाशास्त्री सोहोनी,भैय्याशास्त्री वाटवे, शाहीर खाडीलकर, दिनकरशास्त्री कानडे, मधुकर साठे, शंकरराव लेले, शंकरराव जोशी, तात्या नित्सुरे, वैशंपायन वकील, दादा जोग, जी.के.वैद्य, राजा भाऊ भावे, माधवराव वैद्य, शंकरराव कान्हेरे, डी.बी.देशपांडे, पुरूषोत्तम कोठावळे, नानासाहेब नानजकर, बाबुराव मुळे, शंकरराव देवकुळे, श्री.गुजर, राम भाऊ साठे, गोविंदराव आपटे, दिगंबर भागवत, बाळकोबा कोल्हटकर, गंगाधरशास्त्री सोहोनी, नवाथे, हरीहर कान्हेरे, राजूबाई कदम, मारूती विष्णू कुलकर्णी, बाबूराव चरणकर, सीताराम चांभार, धोंडी संतू कुंभार व मारूतीशेठ कढणे, वगैरे असंख्य कार्यकर्त्यांनी भाग घेऊन कारावास भोगला. त्यामुळे सातारा जिल्हा हा जंगल सत्याग्रहाच्या चळवळीचे केंद्र बनले.[3]

tixy lR;kxgkrhy dk;ZdR;kZpk dk;Z

तर्कतीर्थ लक्ष्मणशास्त्री जोशी यांनी आपल्या भाषणातून रामायण महाभारतातील दाखले देत संपूर्ण महाराष्ट्र ढवळून काढला. कराडला कृष्णा नदीच्या घाटावर ओळीने आठ दिवस व्याख्याने देऊन सातारा जिल्हयात क्रांतीची व देशभक्तीची ज्योत पेटविली. त्यांनी नाशिक जिल्हयातील बागलाण तालुक्यात जंगल सत्याग्रह केला. त्यांना अटक होऊन धुळयाच्या तुरूंगात ठेवण्यात आले. तेथे त्यांना आचार्य विनोबा भावे, जमनालाल बजाज व साने गुरूजी यांचा सहवास मिळाला.

श्री.लक्ष्मणशास्त्री जोशी अनेक दिवस फरारी होते. बागलाणच्या जंगलात एक शाल सापडली. शास्त्रीजी बेपत्ता आहेत आणि शाल सापडली म्हणजे त्यांचे निधन झाले. अशी अफवा उठली व सर्वजण हळहळले.केवलानंद सरस्वतींच्या अध्यक्षतेखाली वाईला दुःखवटयाची सभासुध्दा झाली. त्यावेळी केवलानंद सरस्वतींनी उद्‌गार काढले की, 'एकेकाच्या नशिबी काय लिहिलेले असते' पुढे सुदैवाने शास्त्रीजी जिवंत असल्याचे समजले. व सुटकेचा निश्वास सोडला.

इ.स.1930 साली वाईच्या भाजी मंडईत राजाभाऊ भावे यांनी 'आयर्लंडच्या स्वातंत्र्याचा इतिहास' या विषयावर ओळीने आठ दिवस व्याख्याने दिली. गांधी मैदान हे श्रोत्यांनी भरून जात असे. राजाभाऊ भावे यांनी पंडित नेहरूंच्या आत्मचरित्राचेही भाषांतर केले होते. ते सातारा येथे वेस्टर्न इंडिया कंपनीत अधिकारी पदावर कार्य करत होते. पुढे त्यांचा कल कम्युनिस्ट विचारांकडे वळला. त्यांचे लेखनाचे कार्य तत्कालीन कार्यकर्त्यांना मार्गदर्शन करणारे होते.

राजाभाऊ भावे यांनी इ.स.1930 च्या सत्याग्रहात भाग घेतल्याबद्दल त्यांना अटक करून येरवडयाच्या तुरूंगात स्थानबध्द करण्यात आले. त्यांच्या कारावासाच्या काळात त्यांच्या सहकाऱ्यांनी पैशाची मदत करून त्यांचा संसार चालविला. राजाभाऊ तुरूंगातून सुटल्यावर ज्यांनी पैशाची मदत केली होती. त्यांना त्यांचे पैसे देऊन टाकले. अशा प्रकारे वाई येथील महादेव साठे, राम साठे, महादेव वाटवे, शंकर लेले, वैशंपायन लेले, जी.जी.वैद्य, श्रीराम वैशंपायन, विष्णू लिमये, राजाभाऊ भावे, भय्याशास्त्री वाटवे इ. कार्यकर्त्यानी सहभाग घेतला होता. यामध्ये त्यांनी शहरात प्रभातफेऱ्या, झेंडावंदन, मिरवणुका व जाहीर सभा वगैरे काढून सह भाग घेतला.[4]

fddyhpk dkasMokMk lR;kxzg

वाई तालुक्यातील कवठे गावातही सत्याग्रहाने उग्र स्वरूप धारण केले होते. बेलमाची डोंगरालगत सरकारी कुरणात गुरे चरण्यासाठी सोडण्यात आली होती. ही गुरे कवठे गावच्या लोकांची होती. ही गुरे पकडून किकलीच्या कोंडवाडयात बंद करण्यात आली होती. गुरे कोंडवाडयात कोंडली ही बातमी समजताच किसन वीर यांच्या नेतृत्वाखाली कवठे गावच्या लोकांनी हातात तिरंगी झेंडा घेऊन महात्मा गांधीजींचा जयजयकार करीत किकलीपर्यंत मोर्चा काढला. किकलीचा कोंडवाडा फोडला आणि जनावरे मुक्त करण्यात आले. एक प्रकारे सरकारला हे आव्हान देण्यात आले. या घटनेने सरकार खवळले. कवठे गावावर दडपशाही सुरू झाली. गावकऱ्यांनी निर्भयपणे प्रतिकार केला. त्यावेळी जवळजवळ निम्मे गाव स्त्रीपुरूषांसह तुरूंगात डांबण्यात आले. तरी देशभक्तीची भावना थोडीसुध्दा कमी झाली नाही. गावात आलेल्या पोलिसांना तेथील लोकांनी कसलीच मदत केली नाही.[5]

fcGk'khpk tixy lR;kxzg

बिळाशी जंगल सत्याग्रहाची तयारी महाराष्ट्र कायदेभंग मंडळाच्या मार्गदर्शनाप्रमाणे करण्यात आली होती. बिळाशीच्या परिसरातील स्थानिक कार्यकर्त्यांनी त्यानुसार संघटन केले होते. दि.18 जुलै 1930 रोजी आरक्षित जंगल भागातील एक सागवानी सोट कापून तो बिळाशी येथील महादेवाच्या देवळासमोर रोवण्यात आला. त्यावर राष्ट्रध्वज फडकविण्यात आला. राष्ट्रध्वज लावल्यानंतर 40 दिवसांनी बिळाशी परिसरातील शेतकऱ्यांनी मोठया प्रमाणावर सामुदायिक कायदेभंग करून जंगलाच्या बंदी घातलेल्या भागातील गवत कापून आणले. त्यामुळे सरकारी अधिकारी चिडले व त्यांनी जंगलातून बेकायदेशीरपणे कापून आणलेला सागवानी सोट व त्यावरील राष्ट्रध्वज जप्त करण्यासाठी प्रयत्न सुरू केले. तेव्हा ते राष्ट्रीय निशाण जप्त होऊ नये म्हणून त्या भागातील लोकांनी मोठा जमाव केला. त्यात कित्येक महिला होत्या. त्यांनी निशाणा भोवती कडे करून पोलिसांचे प्रयत्न असफल केले, या अपयशाने नोकर अधिकच चिडले. त्यावेळी तडजोड करण्यासाठी असा निर्णय घ्यावा की, सागवानी सोट सरकारी नोकरांनी काढून घ्यावा व निशाण तसेच फडकत ठेवावे. परंतु सरकारी अधिकाऱ्यांनी ते

ऐकले नाही. कारण ध्वज फडकवून देणे म्हणजे शरणागती स्वीकारल्यासारखे होते. याउलट राष्ट्रध्वजाच्याही प्रतिष्ठेचा प्रश्न असल्याने सत्याग्रही नोकरशाहीला शरण जाऊ इच्छित नव्हते. 5 सप्तेबर 1930 रोजी वरीष्ठ पोलीस अंमलदार फौज घेऊन बिळाशीत दाखल झाला. तसेच पुण्याहून 100 व कोल्हापूरहून 300 सशस्त्र शिपाई आणण्यात आले. अशा तणावाच्या परिस्थितीत निशाणाच्या संरक्षणार्थ गावोगावचे शेकडो लोक बिळाशीला आले. तेव्हा पोलीस पहाराही सुरू होता. महादेवाच्या देवळात मात्र नामसप्ताह चालू होता. तेथे शंभर दोनशे पुरूष होते. मात्र पोलिस थेट देवळात शिरले आणि हाती लागेल त्या महिला, मुले व पुरूषांना मारावयास प्रारंभ केला. तरीदेखील बऱ्याच महिलांनी कडे करून राष्ट्रध्वजाचे रक्षण करण्याचा प्रयत्न केला. राजूबाई कदम नावाच्या महिलेने ध्वजाला हाताने विळखा घातला होता. पोलिसांनी तिच्या नाकावर लाठीचा तडाखा मारून रक्तबंबाळ केले. बळ व हिंसाचाराचा अवलंब करून पोलिसांनी ध्वज व ध्वजस्तंभाचा विनाश केला. यानंतर मात्र लोकांनी पोलिसावर दगडफेक केली. परिस्थिती विचारपूर्वक न हाताळता पोलिसांनी बेछुट गोळीबार केला.[6]

बिळाशीच्या बंडाचे नेतृत्त्व करणाऱ्या मारूती विष्णू कुलकर्णी तथा बाबूराव चरणकरासह 30 सत्याग्रहींची पोलिसांनी धरपकड केली. सीताराम चांभार आणि धोंडी कुंभार हे दोन युवक या सत्याग्रहात ठार झाले. पोलिसांच्या गोळीबारामुळे 20 सत्याग्रही भीषण जखमी झाले. शेकडोंना जबर लाठीमार पत्करावा लागला.[7] बिळाशी बंडाचा खटला महाराष्ट्रभर पसिद्ध पावला. या खटल्यात अनेक वकिलांनी सत्याग्रहींची बाजू उत्तमपणे लढविली. वकील रघुनाथ पांडुरंग करंदीकर यांनी खटल्यातील आरोपींच्या सुटकेसाठी फार मोलाचे कार्य केले.[8]

जंगल सत्याग्रहाच्या कालावधीत काँग्रेस स्वयंसेवकांची पथके खेडोपाडी हिंडून प्रचार करीत होती. वन कायद्याचे उल्लघंन करणे व पोलिसावर सामाजिक बहिष्कार घालण्याचा प्रचार करणे, यास जोर चढला होता. त्याचबरोबर विदेशी वस्तूवरील बहिष्कारासाठी जोरदार मोहिम सुरू होती. सामाजिक बहिष्कार आणि विदेशी वस्तूवरील बहिष्कार या बाबींचा गुप्तचरांच्या अनेक अहवालामध्ये खास उल्लेख करण्यात आलेला होता.[9]

lkjk'k

सविनय कायदेभंग चळवळीच्या धरतीवर सातारा जिल्हयात सुरू झालेला जंगल सत्याग्रह हा एक स्वातंत्र्य चळवळीतील उपक्रम होता. जंगल सत्याग्रहात सहभागी होऊन सातारा जिल्हयाने अभूतपूर्व कार्य केले आहे. जंगल सत्याग्रह हा बलाढय इंग्रज सरकारशी अहिंसेच्या तत्त्वानुसार केलेला हा शांततामय लढा होता. हा जंगल सत्याग्रह महाराष्ट्रासह सातारा जिल्हयातील अनेक गावात मोठया प्रमाणावर सुुरू झालेला लढा होता. या सत्याग्रहाचे स्वरूप वनचराईवर बंदी, गवताचे लिलाव न घेणे आणि सरकारी अधिकाऱ्यावर व पोलिसावर सामाजिक बहिष्कार हे तीन कार्यक्रम या जगंल सत्याग्रहात आयोजित केले होते. जंगल सत्याग्रह हा सातारा जिल्हयातील 35 ठिकाणी घडून आला. यामध्ये वाईतील कार्यकर्त्याचे नेतृत्त्व तर्कतीर्थ लक्ष्मणशास्त्री जोशी यांनी केले तर बिळाशी येथील जंगल सत्याग्रहाचे नेतृत्त्व मारूती विष्णू कुलकर्णी तथा बाबूराव चरणकर यांनी केले होते. विशेष म्हणजे या सत्याग्रहात महिलांनीही सहभाग घेतला होता. हा सत्याग्रह जरी यशस्वी झाला नसला तरी त्यामुळे ब्रिटिश सरकारला दहशत बसविण्याचे महत्त्वाचे कार्य केले.

lnÒ

1) गोखले पु.पा., जागृत सातारा, 1935, भाग दुसरा, पृ.126
2) पाठक अरूणचंद्र शं., सातारा जिल्हा गॅझेटियर, दर्शनिक विभाग, महाराष्ट्र शासन मुंबई, 1999, पृ.196
3) बोराटे द.म., वाई तालुक्यातील स्वातंत्र्यसैनिकाचे योगदान, 2000, पृ.12
4) कित्ता, पृ.14
5) कित्ता, पृ.15
6) पाठक अरूणचंद्र शं., उपरोक्त, पृ.197
7) मरहट्टा वृत्तपत्र, दि.14 सप्टेंबर 1930, पृ.3
8) पाठक अरूणचंद्र शं., उपरोक्त, पृ.198
9) चौधरी के.के.(संपा.), सोर्स मटेरियल फॉर हिस्टरी ऑफ फ्रिडम मुव्हमेंट, खंड. 11, पृ.732